

"מי מריבה" – החטא ועונשו

משה מתחמק מאחריותו האישית על חטאו ומטילה על העם?

הרב יחזקאל סופר

חטא מי-מריבה

תמיהות רבות ישנן בסיפור מי מריבה והיחס בינו לעונש שנגזר על משה:

ספר במדבר פרק כ

(ז) וַיְדַבֵּר יְדֹד אֶל מֹשֶׁה לֵּאמֹר: (ח) קח את המטה והקהל את העדה אתה ואהרן אחיך ודברתם אל הסלע לעיניהם ונתן מימיו והוצאת להם מים מן הסלע והשקית את העדה ואת בעירם: (ט) ויקח משה את המטה מלפני ידוד באשר צוהו:

(י) ויקהלו משה ואהרן את הקהל אל פני הסלע ויאמר להם שמעו נא הפרים המן הסלע הנה נוציא לכם מים: (יא) וירם משה את ידו ויך את הסלע במטהו פעמים ויצאו מים רבים ותשת העדה ובעירם: (יב) ויאמר ידוד אל משה ואל אהרן יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ אשר נתתי להם:

רש"י על במדבר פרק כ פסוק יב

(יב) יען לא האמנתם בי – גלה הכתוב שאלולי חטא זה בלבד היו נכנסין לארץ כדי שלא יאמרו עליהם כעון שאר דור המדבר שנגזר עליהם שלא יכנסו לארץ כך היה עון משה ואהרן.

וצריך להבין:

א. מה בכלל הוקשה לרש"י בפסוק "יען לא האמנתם בי"? ומה המקרא חסר ללא הסברו?

ב. איה ה"מידה כנגד מידה" בעונש זה? מה הקשר בין חטא הסלע בעניין המים לעונש שלילת הכניסה לארץ ישראל?

ג. לשם מה נזקק רש"י לנימוק: "כדי שלא יאמרו" – והלא "אילו לא חטא זה היו נכנסין לארץ" בגלל שאין שום סיבה שתמנע מהם ומדוע שלא יכנסו? (ומתוספת זו משתמע שלדעת רש"י לולא החשש "שלא יאמרו", הרי גם לולי חטא זה לא היו נכנסין לארץ – וזה פלא!...)

ד. מילא משה חטא בהכותו את הסלע, אבל אהרן שלא הכה, מה חטאו ומה פשעו שלא יכנס לארץ חמדה?

ה. והשאלה הכי גדולה: כיצד יתכן שמשה רבנו רבן של כל הנביאים נכשל באי-ציות לצו מפורש וברור של הקב"ה?

האשמה-הוגנת!?

להלן בפרשת דברים במסגרת נאום-התוכחה של משה רבנו, המזכיר לישראל לפני מותו את כל כשלונותיהם, משחיל משה לתוכחתו "האשמה" מוזרה, בה הוא מטיל עליהם את האחריות לכך שהוא גם כן לא נכנס לארץ ישראל:

ספר דברים פרק א

(כו) וְלֹא אָבִיתֶם לַעֲלֹת וּתְמָרוּ אֶת פִּי יְדֹד אֱלֹהֵיכֶם: (כז) וַתִּרְגְּנוּ בְּאַהֲלֵיכֶם וַתֹּאמְרוּ בְּשִׁנְאֵת יְדֹד אֲתָנוּ הוֹצִיאָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לָתֵת אֲתָנוּ בְּיַד הָאֱמֹרִי לְהַשְׁמִידֵנוּ: (כח) אָנָּה אֲנַחְנוּ עָלִים אֲחִינוּ הִמָּסוּ אֶת לִבֵּנוּ לֵאמֹר עִם גְּדוֹל וָרֶם מִמֶּנּוּ עָרִים גְּדֹלֹת וּבְצוּרֹת בְּשָׁמַיִם וְגַם בְּנֵי עֲנָקִים רָאִינוּ שָׁם: (לד) וַיִּשְׁמַע יְדֹד אֶת קוֹל דְּבָרֵיכֶם וַיִּקְצֹף וַיִּשָּׁבַע לֵאמֹר: (לה) אִם יִרְאֶה אִישׁ בְּאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה הַדּוֹר הַזֶּה אֶת הָאֶרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לָתֵת לְאַבְרָהָם: (לו) זֹלָתִי כָּלֵב בֶּן יִפְנֶה הוּא יִרְאֶנָּה וְלוֹ אֶתֵּן אֶת הָאֶרֶץ אֲשֶׁר דִּרְךָ בָּהּ וּלְבָנָיו יַעַן אֲשֶׁר מָלֵא אַחֲרֵי יְדֹד: (לז) גַּם בִּי הִתְאַנֵּף יְדֹד בְּגִלְלָתְכֶם לֵאמֹר גַּם אֲתָה לֹא תָבֵא שָׁם:

הייתכן? משה רבנו מטיל את כשלונו האישי בחטא מי-מריבה על העם? והלא נאמר לו במפורש מאת הקב"ה: "יען לא האמנתם בי להקדישני... לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ", כיצד הוא מאשים אותם שאי כניסתו לארץ, היא "בגללכם"?

גם עובדתית, לא מצינו בסיפור המרגלים שהקב"ה גזר על משה לא להיכנס לארץ! האיך כורך משה את הגזירה שנגזרה עליו במי מריבה בשנת הארבעים עם חטא המרגלים שהיה בשנה השניה?

תירוצו של הרמב"ן

(לז) גם בי התאנף ה' בגללכם יאמר הנה חטאתיכם אשר עשיתם בעת ההיא במרגלים מנעו מכם הארץ הטובה, ועוד הוספתם לחטוא בפעם אחרת עד שמנעתם גם אותי מלעבור כי רצה להזכיר יחד עונש כל הנמנעים מעבור אל הארץ, כי הכל בגרמת עונותיהם.

והקשה עליו אור החיים

(לז) גם בי התאנף ה' בגללכם וגו' וקשה והלא לא מצינו שהתאנף ה' על משה בעון המרגלים, ורמב"ן פירש ואמר ועוד הוספתם להרע פעם אחרת עד שגרמתם להתאנף בי, עד כאן.

ואין דבריו נראים, כי רואני שעדיין הוא מדבר בענין המרגלים, שכן אמר הכתוב אחר זה וטפכם אשר אמרתם וגו' עד סוף הפרשה והוא מדבר בענין המרגלים, ולמה הפסיק בתוך הענין בשלא כענין? ומה שהליץ הרב שרצה להזכיר יחד הנמנעים מעבור הארץ שהם היו גרמא לזה, לא ידעתי מה הנאה יש בזה:

והפלא הכי גדול הוא שרש"י הפשטן לא מתייחס כלל לשאלה כה פשוטה ומתבקשת מאליה¹ או שמא כבר תירץ רש"י קושיה זו באיזהו מקומן?

המנהיג נושא באחריות חטא דורו:

ברם, לאמיתו של דבר, מגלה לנו משה רבנו ש"הסיבה-האמיתית" לעונש שנגזר עליו שלא להיכנס לארץ הוא: "גם בי התאנף ה' בגללכם (שחטאתם במרגלים) לאמר גם אתה לא תבוא שמה", בזה יובן גם ענין ה"מידה כנגד מידה": בעוון מאיסת הארץ – נשללה הכניסה לארץ!

ומה שהקשה "אור החיים" שהרי לא מצינו בסיפור עוון המרגלים שהתאנף ה' על משה (ואהרן)? ניתן לדייק זאת ממקרא מפורש בפרשת שלח:

¹ כפי שמעיר כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש זי"ע בלקו"ש חי"ד ע' 8 על הפסוק הזה וראה שם שתירץ באופן אחר.

(כח) אָמַר אֱלֹהִים חִי אֲנִי נֶאֱמַר יְדֹד אִם לֹא כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּם בְּאָזְנִי בֶּן אֶעֱשֶׂה לָכֶם: (כט) בַּמִּדְבָּר הַזֶּה יִפְּלוּ פְּגִרְיֶיכֶם וְכָל פְּקֻדֵיכֶם לְכָל מִסְפָּרְכֶם מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה אֲשֶׁר הִלִּינְתֶּם עָלַי: (ל) אִם אַתֶּם תֵּבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת יָדִי לְשִׁבְן אֶתְכֶם בָּהּ כִּי אִם כָּלֵב בֶּן יִפְנֶה וַיְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון:

ומאחר והוציא מכלל הגזירה רק את יהושע וכלב בלבד, הבין משה שהוא ואהרן נשארו בכלל הגזירה², כי באמת מה ש"התאנף" בו השם, הוא "בגללכם!"

על פי זה יובן פירש"י בד"ה התאנף: "נתמלא רוגז" שלכאורה כוונתו רק לבאר משמעות "התאנף", אך מדוע לא כתב בקיצור: "התרגז"? תיבת "נתמלא" למה לי?

ואולי יש לומר שרומז לבאר תמיהת "אור החיים" שלא מצינו בפרשת המרגלים שכעס ה' על משה, לכן פירש"י: רק "נתמלא רוגז", אך לא שפך כעסו בגילוי, כמי שמקפיד בכעס פנימי ולא נותן לכעסו לגלוש כלפי חוץ, מפני כבודו של משה ואהרן...

ברם, כאן באה התמיהה הגדולה: מה למשה ואהרן ולחטא המרגלים? הלא הוא ואהרן האמינו ביכולת השם כמו יהושע וכלב ולמה תימנע מהם הכניסה לארץ?

מדרש תנחומא חקת פרק י

אמר הקב"ה למשה משה באיזה פנים אתה מבקש לבוא לארץ? מלה"ד לרועה אחד שיצא לרעות צאנו של מלך ונשבית הצאן בקש הרועה ליכנס לפלטרין של מלך א"ל המלך יאמרו שאתה השבית הצאן אף כך א"ל הקב"ה למשה שבחך הוא שהוצאת ששים רבוא וקברתם במדבר ואתה מכניס דור אחר? עכשיו יאמרו אין למתי המדבר חלק לעוה"ב אלא תהיה בצדן ותבא עמהם שנא' (דברים לג) ויתא ראשי עם וגו' לכך נאמר לא תביאו את הקהל הזה שיצא עמך:

ממדרש זה למדנו, שהקב"ה מקפיד על עיקרון "אחריותו המיניסטריאלית" של המנהיג על עמו ואם הם נענשים, עליו להשאר עמהם.

משל למה"ד? לכתה שסרחה ומנהל ביה"ס הטיל עליה עונש, שכל הכיתה לא תשתתף בטיול השנתי עקב התנהגותם הסוורת, שאל מחנך-הכיתה את המנהל: האם גם אני כלול בעונש הזה או שמא אוכל להצטרף לטיול עם כל

² ואמנם גם מרבנו "אור החיים" לא נעלם מקרא מפורש זה [עייין פירושו דברים ג, כג.]: "...אכן פירוש אומרו בעת ההיא הוא זמן שנשבע ה' על דור המדבר שלא יראו את הארץ, שאמר בפרשה שלמעלה, וכללו למשה בכלל שבועת הגזירה, כמו שאמר (לעיל א' לז) גם בי התאנף ה' בגללכם" – וכנראה כוונתו כאן שלא התפרש בכתוב במפורש שכעס על משה.

שאר הכיתות?... ענה לו המנהל: חביבי!... אם חניכך חטאו ונענשו – אתה נשאר עמהם ומשתתף בסבלם, גם אם אתה אישית לא חטאת...

ניתר על כן, משה נענש לא להיכנס לארץ לא רק עקב העיקרון שעל המנהיג להישאר עם עמו, למרות שהוא אישית 'חף מפשע', אלא החטא של הדור מורה שהמנהיג לא הצליח להחדיר את הרעיונות הנכונים לעם.

לו היה משה מחדיר בהם את האידיאל של 'דירה בתחתונים' כראוי³, לא היתה עולה בדעת המרגלים אפשרות להישאר ב'מדבר-הרוחני'... ולזה רומז המדרש-תנחומא בהמשילו לרועה של המלך שצאנו נשבית, דבר המורה על כשלון הרועה בשמירתו...]

אלא שהקב"ה חשש "שמא יאמרו (אלו שלא יבינו את רעיון אחריות המנהיג): "כעוון שאר דור המדבר (שלא האמינו ביכולת השם ומאסו בארץ חמדה) – כך עוון משה ואהרן", (שהרי נאמר "וכל מנאצי לא יראוה", ולא הוציא מכלל הגזירה רק את יהושע וכלב) – ויתחלל שמם של צדיקים אלו לשווא.

וחשש זה משקלו רב יותר מהצורך לחייב את המנהיג להיות עם צאן מרעיתו, עד שכדאי לוותר להם על "אחריותם כמנהיגים" ולהתיר כניסתם לארץ "כדי שלא יאמרו"... אבל הקב"ה רצה בכל זאת שהמנהיג יישאר עם צאן מרעיתו, כדי שיהא דוגמה לכל מנהיגי הדורות הבאים, כיצד אפשר לקיים שניהם?

התרגיל של הקב"ה

מה עשה הקב"ה? החליט "לגלגל" לידיהם של משה ואהרן איזשהו 'חטאון' קל, אותו תפרסם התורה בקול רעש גדול כ"סיבה" לאי כניסתם לארץ, אזי מחד, לא יתחלל שמם של הצדיקים ומאידך, תתאפשר השארת מנהיגים אלו עם צאן מרעיתם.

³ אף שיכלו להבין זאת מעצמם ממעמד הר סיני שהוריד הקב"ה התורה למטה, גם מעצם הציווי [וגם ההבטחה] להיכנס לארץ כנען למרות ה'ירידה' שבזה וגם לאחר מעשה רואים את הכעס על שיטת המרגלים.

אבל לא מצינו שמשו 'מסביר' להם טעם העיקרון ומשמעותו, אלא רק 'מוכיח' במטחו שכך רוצה הקב"ה ואלו שאינם מקיימים הוראותיו נענשים באופן ניסי... ולכן 'ויתאנף ה' בי: 'נתמלא רוגז' עלי!

אמנם בלקו"ש חי"ד ע' 10 משמע שהרבי **משווה** בין שני החטאים **בחומרתם**, אבל לכאורה צריך עיון שהרי מדברי רש"י בפרשת חוקת **[אליהם אין הרבי מתייחס בשיחה ההיא]** שחשש הקב"ה "שלא יאמרו שכעוון שאר דור במדבר כך עוון משה ואהרן", משמע שחטא מי מריבה **קל יותר**, כי אינו אלא **שלילת** "להקדישני" אבל אינו "חילול השם" **באופן חיובי**, גם **מפורש כן** ברש"י לקמן:

רש"י על במדבר פרק כז פסוק יג
(יג) **כאשר נאסף אהרן אחיך** – ... **זכ"מ שז' מיתתם כתב סרחונם לפי שנגזרה גזרה על דור המדבר למות במדבר בעון שלא האמינו לכך בקש משה שיכתב סרחונו שלא יאמרו אף הוא מן הממרים היה (יומא פו, ב) משל לשתי נשים שלוקות בז"ד אחת קלקלה]=פנוייה שזינתה והתרו בה למלקות, רש"י יומא שם] ואחת אכלה פגי שביעית וכו' אף כאן זכ"מ שהזכיר מיתתן הזכיר סרחונן להודיע שלא היתה בהם אלא זו בלבד.**

הרי ש'מי מריבה' נחשב **ל'חטאון' קל**, כיחס אכילת פירות שביעית לעבירה של זנות!

על פי זה יובן מה שהוקשה לרש"י בפשוטו של מקרא זה, שלכן נזקק לביאור זה: מהו זה שכפל הכתוב את ביטויי-הנימוק: **"יען לא האמנתם בי"** – ותיכף לאחריו נאמר שוב: **"לכן"**, כפל הנימוק – למה לוי? והול"ל: **"לא תביאו..."** **"יען לא האמנתם.... בלי "לכן"?"**

ומכפל זה מדייק רש"י את הבסיס המקראי לפירושו:
"יען" יש 'כיסוי' של חטא מי-מריבה, שגלגלתי לידכם, "לכן" אפשר לממש את העונש של "לא תביאו" שסיבתו האמיתית היא חטא המרגלים ש"התאנף ה' בי בגללכם" על מנת שאשאר אתכם כמתבקש מתוך אחריותו של מנהיג (ולכן צורף גם אהרן לגזירה, כמנהיג).

ושמא תאמר: לשם מה 'נזקק' הקב"ה 'להכשילו' כדי לחפות על כבודו של משה ואהרן, כדי שלא יאמרו וכו', הלא יכול היה לכתוב **מפורש בתורה**, שהטעם שלא הכניסם לארץ, הוא בגלל 'אחריותם כמנהיגים' ולא מפני שכפרו כמו דור המדבר, כך שלא ייפגע כבודם עקב אי כניסתם לארץ ולא יצטרכו ל'תירוץ' של ה'חטאון' של מי מריבה?

⁴ ולהעיר שמלבד "מי מריבה" **בשאר המקומות במקרא** שנאמר: **"יען"**, אינו מסיים ב**"לכן"**, אדרבה תמיד ה**"יען"** שהוא הסיבה, בא במקרא לאחר תיאור התוצאה ומסיים שתוצאה זו היא באה **"יען"**.... [וכך גם מצינו בתקליטור התורני בעוד 92 פסוקים בנביאים וכתובים]

יש לומר, שהרי הקב"ה אינו מדבר בכבודו ובעצמו לכלל ישראל, כך שאילו רק היה כתוב כך בתורה, שעונשם הוא רק עקב 'אחריותם כמנהיגים', עדיין עלולים ה'דתן ואבירמים' שבדורות הבאים לומר:

רצה משה רבנו לחפות על עצמו, לפיכך כתב בתורה שזו הסיבה שנענש, אבל ה'אמת' היא ש'אין עונש בלא חטא', ובוודאי גם הוא כפר ביכולת השם כמו שאר דור המדבר וכדי בזיון וקצף...

מה שאין כן בחטא מי מריבה, הרי נצטוו משה להקהיל את כל העדה ליד הסלע [וזאת לאחר שמשה ואהרן באו אל אהל מועד 'וירא כבוד ה' אליהם', שראו כל הקהל את ענן השם מתגלה ותיכף ומיד אחרי זה יוצא משה ומקהילים ומודיעים⁵ מה שאמר לו הקב"ה: 'ודברתם אל הסלע' והזמינם להתבונן במופת: "ונתן מימיו"

וכולם ראו במו עיניהם, שמשה אמנם דיבר לסלע [כפירוש רש"י] ולא נתן מימיו ולכן שינה משה ממה שנצטווה 'ויך בסלע פעמיים', הרי כולם ראו את 'חטאו' ומיד אחרי זה כנראה הודיעם משה מה שנגזר עליו להישאר במדבר, אזי ידעו כולם שאי כניסתו לארץ בגלל 'מי מריבה' הוא ולא מסיבת כפירה חלילה. הרי שכאן לא יכולים לטעון שמשה רבנו 'המציא תירוץ' לאי כניסתו לארץ.

ומנין שמשמים 'החטיאוהו'?

ואם תתמה: היתכן לומר שהקב"ה "הכשיל" את משה, רק בכדי 'לחפות' על הטעם האמיתי של אי כניסתם לארץ? מנין המקור לזה?

הרי זה יובן בהקדם השאלה האחרונה דלעיל: כיצד יתכן שמשה רבן של כל הנביאים יחטא באי-ציות מדויק להוראות הקב"ה אליו?!

אמנם ה"אור החיים" הק' מתלבט בשאלה זו וליקט עשרה דרכים להסביר מה הייתה שגגתו של משה:

⁵ והוכחה שהודיעם מראש מה ציווהו הקב"ה [אף שלא מוזכר בפסוק מפורשות שאכן משה הודיעם], היא מאמרו "שמעו נא המורים: המן הסלע הזה נוציא לכם מים?!" ופירש"י שאמרו למשה ואהרן: מה לכם מאיזה סלע תוציאו', הרי שידעו שהוא אמור להוציא להם מים מהסלע והיו קצרי רוח, מדוע איננו מדבר לסלע [איזה שיהיה]...

אור החיים על במדבר פרק כ פסוק ח
(ח) קח את המטה וגו' ויקדש במ פרשה זו רבו עליה כל מפרשי התורה, ותרתי בה לאור באור החיים, וקודם שנעמוד על פשטן של כתובים נקדים להבין מה היתה שגגתו של משה בענין זה, אשר היה סיבה לגזירתו, וראיתי שנאמרו עשרה דרכים בענין בדברי מפרשי התורה, והן הנה בקצרה:

- א. רש"י ז"ל פירש ששגגת משה היתה כי ה' אמר אליהם דברו, והוא הכה⁶:
- ב. רבי אברהם אבן עזרא פירש שהשגגה היתה שגרם שלא נתנה הסלע מימיה עד הכאה ב', במה שאבד הכוונה⁷ בפעם א' לצד מריבת העדה:
- ג. הביאו הנזכר, כי הקפדת ה' היתה על שהכה ב' פעמים, שאם היה מכה פעם אחת, לא היתה הקפדה, כי הדיבור לסלע היא ההכאה:
- ד. הביאו הנזכר, שהקפדת ה' היתה על שלא אמרו שירה על המים, כמו עלי באר:
- ה. הביאו הנזכר, שהקפדת ה' היתה על שאמר לבני אל חי המורים, ואין ראוי לאיש חסיד לתעב ולזלזל בבני אברהם יצחק ויעקב וגו'⁸:
- ו. הר"מ (בשמונה פרקים פרק ו) פירש כי הקפיד ה' עליו על אשר נתרגז על העדה, ומסיבה זו חשבו כי גם ה' בכעס עמהם, אשר לא כן היה:
- ז. רבינו חננאל והסכים אליו רמב"ן, שהקפדת ה' היתה על אשר אמר נוציא לכם מים, ולא אמר יוציא לכם, שמזה טעו ישראל וחשבו כי הם בחכמתם עושים את המעשה, כי לא היה להם רמז כי ה' הוא העושה הנס, ולזה הקפיד ה' ואמר לא האמנתם בי להקדישני וגו':
- ח. ר"מ הכהן פירש שהקפדת ה' היתה על מאמר משה המן הסלע הזה וגו', וכוונת משה היתה לצד יכולתו אם לא בכח הנאדר, וחשבו האנשים שלא יוכל ה' להוציא מים מן הסלע⁹, וזו היא שגגת משה, והביא ראיה לפירושו ממה שאמר הכתוב (תהלים קו לג) כי המרו את רוחו ויבטא בשפתיו וגו'¹⁰:
- ט. הר"י אלבו בספר העיקרים ישב שהקפדת ה' היתה, על שלא נתעוררו משה ואהרן מעצמן להוציא להם מים, והיו מרעידים, שזה יורה מיעוט הבטחון¹¹:
- י. בעל מעשה ה' שפירש כי היה ויכוח בין משה ובין ישראל, שישראל היו רוצים להוציא להם מים ממקום אחר שחפרו אותו הם, ולא רצה משה לדבר לאותו סלע שחפרו הם, ונתכעס משה וזרק המטה בידו לא להכות אלא בכעס, ובדרך מקרה הכה המטה בסלע וכו', יעויין שם דבריו:

⁶ אבל לא נתבאר מדבריו הק' כיצד שייך לשגוג בדבר כה ברור?

⁷ ולא ביאר "כוונה" זו מאן דכר שמיה?

⁸ ארבעת התירוצים הללו תולים עונשו בסיבות שאין להם רמז בפשוטו של מקרא.

⁹ אתמהא! והלא כל ארבעים שנה הוציא להם מים מן הסלע הלא הוא בארה של מרים? ולמה יעלו על דעתם שאין זה ביכולת השם?

¹⁰ שני תירוצים אלו אינם תואמים לפירש"י המפרש משפט זה: "המן הסלע הזה שלא נצטוונו עליו נוציא לכם מים" שבזה אדרבא מדגישים א. שאין זו הבעת מופרכות הנס. ב. שאין הנס בכוחם אלא רק בכח-הציווי.

¹¹ לפירושו יובן מה שהוכיחם: "יען לא האמנתם בי" – אבל אין לזה קשר "להקדישני" [וגם אין זו פעם ראשונה שהם מרעידים...]

הנה כל העשרה דרכים אינם מוציאים אותנו ידי חובת האמת, וצא ולמד מה שטען רמב"ן על שלשה מהם ודחאם, ומה שטען רבי אברהם אבן עזרא על שלשה אחרים ודחאם:

ואני טוען על השאר, והם, דרך אחד של רבינו חננאל שבחר לו רמב"ן שההקפדה היתה על שכינה לעצמו המעשה ואמר נוציא וגו', הלא ידוע היה משה לשלוחו של מקום, וכל מעשיו הנם בכח האל, ולו יהיה כי כחו של משה הוא, הלא מגדולת העבד גדולת האדון נודעת בפרק מרובה:

ועוד הלא תמצא בפרשת בא אל פרעה שאמר הכתוב (שמות יב כא) ויקרא משה לכל [זקני] ישראל ויאמר אליהם משכו וקחו וגו', ולא אמר בשם ה', כי ודאי הדבר ידוע הוא, כי הוא שלוחו של מקום ועוד במה שלפנינו, מוכרח היה לומרנוציא לכם, להיות כי הם המוציאים בדיבורם או בהכאתם, שה' נתן ההוצאה בידם:

ודרכו של הר"י אלבו אין דעתי הולמו, כי אחר שראה משה שה' מנע מהם מים ונסתלק הבאר, איך יגש להוציא מים עד אשר ידע דעת הבורא ברוך הוא, ומי יאמר כי ה' חפץ ליסרם, לזה הכרח היה הדבר להשתטח לפני ה', וה' יעשה הטוב בעיניו:

ודרכו של בעל מעשה ה' עלה כולו קמשונים ואין בו לא מלח ולא תבלין, וקלני מזרועי לטרוח לדחות דברים הדחויים במחילה מכבודו:

[עכלה"ק של "אור החיים"]

ברם, הצד השווה שבכל התירוצים שליקט: שמשה רבנו לא דיין, או כעס או התבטא שלא כדבעי, היתכן לומר על אבי הנביאים ששגג בקיום הוראה מפורשת או שנתהווה אצלו ספק בהבנת הנבואה¹²?

אמנם מצינו במקרא שמשה טעה בסיפור שעיר החטאת ובמלחמת מדין אבל יש לחלק¹³ שב"שעיר החטאת" לא טעה בהבנת המסר-הנבואי, אלא היתה זו סברה שלו, כפי שאמר לו אהרן: אם שמעת [מהקב"ה] בקדשי שעה אין לך להקל [מסברתך] בקדשי דורות",

¹² וכפי שנרמזה קושיה זו באב"ע [במדבר כ, ח.]. "...אנשי שקול הדעת אמרו שלא יתכן שיהיה שליח השם ימיר דבור השם ואם הוא המיר איך נאמין בתורתו" ... ותשובתו: גם אלה לא דברו נכונה כי אילו היה מחליף במצוה מיד היה נענש, כי הנה נענש על דבר שאינו מצוה לעולם ולא תורה לישראל ולא נעשה בזדון רק בשגגה בעבור שהכעיסוהו ישראל.

¹³ וצ"ע שמרש"י [ד"ה ויאמר אלעזר מטות לא, כא] שמשמע לכאורה שאיננו גורס חילוק זה האמור. אבל ראה להלן בסוף פרק זה, שאפשר לגרוס 'חילוק' זה גם בדברי רש"י אלו.

כמו"כ במלחמת מדין רק "נתעלמו ממנו הלכות גיעולי נכרים" והוזקק אלעזר הכהן למסרם לישראל, אך לא לימדם בהלכות אלו דינים-מוטעים מחוסר הבנת כוונת השם, חלילה!

אבל במי מריבה – נמצא לפי המפרשים הללו ששיבש את המסר-הנבואי שנמסר לו וטעה, חלילה, בהבנתו – הייתכן?

אמנם, רש"י מפתיע בפתרונו לשאלה זו בנוקטו פירוש הנראה רחוק מהפשט:

המן הסלע הזה נוזיא – לפי שלא היו מכירין אותו לפי שהלך הסלע וישב לו בין הסלעים כשנסתלק הבאר, והיו ישראל אומרים להם: מה לכם מאיזה סלע תוציאו לנו מים? לכך אמר להם: המורים סרצנים לשון יוני שונים מורים את מוריהם, המן הסלע הזה שלא נלטינו עליו נוזיא לכם מים:

פעמיים – לפי שבראשונה לא הוציא אלא טיפין לפי שלא נזה המקום להכותו אלא ודברתם אל הסלע והמה דברו אל סלע אחר ולא הוציא, אמרו: שמה צריך להכותו בבראשונה? שנה' (שמות יז) והכית בלור ו[=לפתע] נזדמן להם אותו סלע והכהו:

ונשאלת השאלה:

וכי סלע יכול להסתלק ולהתחבא בכוחות-עצמו?!.. ולפתע, ברגע המתאים לחזור ולהזדמן להם?.. אין זאת אלא שזהו "מעשה-ניסים" מתוכנן של הקב"ה! מהי אם כן אשמתו של משה?!

ומהי משמעות הסתפקותו "שמה צריך להכותו בבראשונה" והלא נאמר לו מפורשות: "ודברתם אל הסלע" ולא "והכיתם" ?!

אבל לפי הנ"ל יומתק: באמצעות 'נס ההסתלקות' של הסלע, עורר הקב"ה ביזמתו את חוסר סבלנותם של ישראל שהציקו למשה ואהרן: 'מה לכם מאיזה סלע תוציאו לנו מים?' ובזה גרמו למשה 'להתעצבן' עליהם והכעס, כידוע, מוליד 'טעות'...

ומדויק בדברי רש"י על במדבר פרק לא פסוק כא

(כא) ויאמר אלעזר הכהן וגו' – לפי שבה משה לכלל כעס בא לכלל טעות שנתעלמו ממנו הלכות גיעולי נכרים וכן אתה מוצא בשמיני למלואים שנה' (ויקרא י) ויקלוף (משה) על אלעזר ועל איתמר בא לכלל כעס בא לכלל טעות וכן (במדבר כ) בשמעו נא המורים ויד את הסלע ע"י הכעס טעה:

היינו, שאמנם רש"י **כוללם** יחדיו, **בגלל הצד השווה שבהם** ש'כעס' עלול לגרום ל'טעויות'. [למרות שלכאורה הטעות שב'מי מריבה' היא החמורה ביותר, כי כאן לא רק 'שכח', לא רק טעה ב'סברה' אלא **'טעה בהבנת המסר הנבואי'**] –

אבל ראה זה פלא, בשתי הטעויות האחרות, כתב רש"י: **'בא לכלל כעס, בא לכלל טעות'** [כלומר, **הוא מעצמו** 'בא לכלל כעס', דבר שהביאו **לכלל** טעות, מצב של 'שכחה' או מצב של 'חוסר הבחנה' בין סברות]

אבל בטעות של 'מי מריבה' השמיט רש"י ביטויים אלו וקיצר: **'על ידי הכעס'** [שהביאורו מלמעלה] – **טעה למעשה**, אבל לא 'בא לכלל טעות' [למצב של 'חוסר הבנת המסר הנבואי'] אדרבא! **הוא הבין** את המסר האלוקי, **בדיוק איך שהקב"ה רצה** שיבין....

כל האומר משה חטא אינו אלא טועה...

מאחר והקב"ה רצה "להכשילם" למטרה הנ"ל, לכן נקט בדברו אליהם לשון המשתמעת לשני-פנים באמרו: **"קח את המטה ודברתם אל הסלע לעיניהם"** (מצד אחד אם צריך רק "לדבר"... בשביל מה "קח את המטה"? ומצד שני: "ודברתם...לעיניהם" – וכי מדברים אל העיניים?...)

אלא שמשו רבנו בתמימות-אמונתו ניסה להיות נאמן למקור [למרות הביטויים המטעים] ורק 'לדבר' אל הסלע כפי שנצטווה... נמצא שאמנם דבר משה אל הסלע (כלשון רש"י: "והמה דברו – אבל – אל סלע אחר") ולכן לא ראה תוצאות אלא "טיפין טיפין"...

ראה הקב"ה שמשו בבחירתו החפשית לא יטעה ולא יחטא (במילא תסוכל תכנית-ה"כסוי") מיד חולל הקב"ה ביזמתו נס-מיוחד ש"הלך הסלע וישב לו בין הסלעים"... ומאחר ומשה מאמין שדבר ה' "והשקית את העדה ובעירם" מוכרח להתקיים, עלה חשש בלבו מתוך ענוותנותו היתירה, שמא לא הבין נכון את דבר ה'.. הרי שמשו לא חטא – אלא 'החטיאו אותו מלמעלה'¹⁴

¹⁴ ואולי אפשר לומר שבכל מאמרז"ל אודות "כל האומר פלוני חטא אינו אלא טועה" אינו הכחשת המציאות של החטא, אלא לומר שלא הוא חטא אלא משמיא החטיאוהו לכוונה עליונה ודו"ק.

שהרי היו בציווי ביטויים הרומזים ל"הכאה" (קח את המטה... לעיניהם) מה גם שבפעם הקודמת¹⁵ אמנם נאמר לו: "זהכית בצור", אי לכך חשב משה [לאחר שראה ש'דיבורו' לא הועיל] שמא כוונת הקב"ה: "ודברתם אל הסלע" בשפה שמדברים אל סלע¹⁶...

אזי החליט להכות בסלע, לא מתוך אי-הבנה או שגגה או התפרצות כעס, אלא בהנחה שזהו רצון ה' האמיתי¹⁷! עתה התממשה כוונת הקב"ה "לייצר" חטאון קל למשה ואהרן כדי שיוכלו להשאר עם צאן מרעיתם, מבלי שייפגע כבודם.

וכנרמז במדרש תנחומא וישב פרק ד

(ד) ויוסף הורד מצרימה זש"ה לכו חזו מפעלות אלהים נורא עלילה על בני אדם (תהלים כה) א"ר יהושע בן קרחה אף הנוראות שאתה מביא עלינו בעלילה את מביאן ...

מלה"ד למי שמבקש לגרש את אשתו כשבקש לילך לביתו כתב גט נכנס לביתו והגט בידו מבקש עלילה ליתנו לה אמר לה מזגי לי את הכוס שאשתה מזגה לו כיון שנטל הכוס מידה אמר לה הרי זה גיטך אמרה לו מה פשעי אמר לה צאי מביתי שמזגת לי כוס פשור אמרה לו כבר היית יודע שאני עתידה למזוג לך כוס פשור?! שכתבת הגט והביאתו בידך?

....וכן אתה מוצא שא"ל הקב"ה למשה (דברים א) אם יראה איש באנשים האלה הדור הרע הזה את הארץ הטובה וגוי איש זה משה ... וכן הוא אומר (שמות ו) עתה תראה אשר אעשה לפרעה במלחמת פרעה אתה רואה ואין אתה רואה במלחמת שלשים ואחד מלכים וכיון שאמר להם שמעו נא המורים (במדבר כ) א"ל הקב"ה לכן לא תביאו את הקהל הזה הוי נורא עלילה על בני אדם...

האמנם 'נימוק שקרי'?!..

אחר כל הביאור הנ"ל עדיין יקשה, אם אמנם 'הנימוק-האמיתי' לעונשו של משה הוא 'בגללכם' עקב אחריותו כמנהיג, לכשלון חטא המרגלים, כיצד א"כ מודיע

¹⁵ שמות יז,

¹⁶ כדרך הג. שהובאה בפירוש אור החיים דלעיל ע' 6 בשם אבן עזרא.

¹⁷ ואל תתמה כיצד יתכן שנביא כמשה יטעה בהבנת הנבואה? ראה פרשת העקידה שאמר הקב"ה לאברהם: "כשאמרתי לא אמרתי לך שחטהו, אלא העלהו" [כשכוונתו האמיתית "אסקתיה-אחתייה"] אבל אברהם חשב שבאמת כוונתו "שחטהו" – כי כך רצה הקב"ה שיביין לצורך הניסיון, כך גם כאן, כאשר רצונו של הקב"ה שהנביא יבין כך, מסיבות הידועות לו, אזי כך הוא מבין.

הקב"ה בשער בת רבים ש"ען לא האמנתם בי להקדישני [בחטא מי מריבה] לכן לא תביאו וגו'! אף שהסברנו שרצה הקב"ה למצוא סיפור כיסוי למשה כדי שלא יאמרו, אבל חלילה לו לשופט כל הארץ להשתמש ב'נימוק שקרי'!

אור החיים הקדוש מתייחס לשאלה זו בד"ה גם בי התאנף [דברים א, 12]:
"...ואם תאמר והלא רואני [=למעשה] שמיתת משה היתה על מי מריבה? כבר כתבתי שם (במדבר כ ה) שאם משה היה מקדש שמו יתברך היו ישראל חוזרים לטהרתם שהיו בו קודם חטא המרגלים, באמצעות קידוש ה' הגדול, והיה ה' מתיר שבעת משה, והיה נכנס לארץ ובונה בית המקדש מכון לשבתו עולמים. עכ"ל.

ויש להמתיק מדוע אילו היה משה 'מדבר' לסלע, היה זה 'תיקון' לחטא המרגלים וגורם להתרת שבעתו, על בסיס הרעיון של ה'כלי יקר':

כלי יקר על במדבר פרק כ פסוק ח
ואוסיף עוד ואומר במה שנאמר ויך את הסלע במטהו פעמים. נמשך ממנו מיעוט האמונה שישראל לא ישמעו בקול ה' ובקול נביאו כ"א אחרי הכאות רבות כי תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה (משלי יז י) כדמסיק בילקוט סימן תשס"ג וז"ל:

ודברתם אל הסלע והכיתם לא נאמר אלא ודברתם כשהנער קטן רבו מלמדו ומכה אותו, כיון שהגדיל בדבור הוא מיסרו, כך אמר הקב"ה למשה כשהיה הסלע קטן הכית אותו שנאמר והכית בצור אבל עכשיו שהגדיל ודברתם אל הסלע.

וכל משכיל ישתומם על המראה וכי סלע זה עיני בשר לו? והלא קטן וגדול שם הוא הכל חדא ואיך דימה אותו לנער, ודאי אין הכונה כ"א אל הנמשל: שישראל ילמדו מזה כי יש הבדל בין המוסר שבעל פה ובין המוסר שבשבט הנוגש

כי בסור המכריח ישוב לסורו. כמו שיתבאר בע"ה לקמן פר' וילך. והראה לנו הקב"ה אע"פ שאין דבר זה שיך בסלע מכל מקום למען הראותו הובאו הענינים הללו לומר שאין נכון להכות בשבט כ"א לנער ובער אבל כשיגדיל תחת גערה במבין, כ"א לא ישמע בקול מוסר ויהיה צריך להכאה ביסורין בלי ספק מיד כי יראה הרוחה יחזור לסורו, כמו שהוצרך להכות את הסלע פעמים ולא שמע להכאה ראשונה, כך כל מה שנעשה ע"י הכאה והכרח אין פתגם המעשה נעשה מהרה, וזהו החילול השם שילמדו בני ישראל ממנו לבלתי שמוע בקול מוסר כ"א אחר הכות כסיל מאה. וזה רמז נכון מאד לדעת מדרש זה:

עפ"ז יובן הקשר, כי סיבת חטא המרגלים היתה, כי לא החדירו בעם באופן הסברתי-חינוכי, את האידאל של 'נתאוהה הקב"ה דירה בתחתונים' ושהכניסה לארץ כנען היא 'תכלית הבריאה', הכל היה מבוסס רק על 'זכי זו בלבד עשה לנו בן עמרם! והלא קרע לנו את היס וכו', ה'מטה' והמופתים היו 'מצליפים' בעם את אמיתות האידאלים, אבל לא 'הבינו' את הרעיון בהפנמה-תודעתית...

[עפי"ז תובן גם תמיהה רבתי על פירש"י (דברים לב, נא). הבא לבאר את גודל 'חילול השם' בזה שלא דברו אל הסלע:

על אשר לא קדשתם אותי – גרמתם לי שלא אתקדש אמרתי לכם ודברתם אל הסלע והם הכוהו והולכו להכותו פעמים ואילו דברו עמו ונתן מימיו בלא הכאה היה מתקדש שם שמים שהיו ישראל אומרים ומה הסלע הזה שאינו לשכר ולא לפורענות אם זכה אין לו מתן שכר ואם חטא אינו לוקה כך מקיים מלות בוראו אנו לא כל שכן?

ולכאורה קל וחומר פריכא הוא: מה לסלע שאינו 'בעל בחירה' – ומה פלא שמקיים רצון קונו? [הלא כל הנבראים מקיימים רצונם קונם ואינם משנים את תפקידם] תאמר בבני ישראל שאנו 'בעלי בחירה' ויש בנו יצר הרע, על כן ישנה אפשרות של חטאים?

ברם, על פי הכללי יקר' יובן שהטעם שציווה הקב"ה 'ודברתם אל הסלע' ולא 'והכית בצור' – אף שהיענות הסלע להכאת המטה אינה נס פחות מהיענותו ל'דיבור'... – כי באופן של 'ודברתם' מקבל הסלע מעמד של 'מעין בחירה'¹⁸, היינו שהוא מצד עצמו כ'סלע' מסכים לפקודת הבורא, ולא רק בגלל שה'מטה הניסי' שבר את טבעו...

ומזה היו ישראל למדים בדרך משל, שיש לשמוע לקב"ה לא רק עקב ההכרח של העונש המשבר את מרידת האדם ומכריחו לציית, אלא מתוך בחירתם הם, כי 'דיבור' אליהם והסכימו...

לפיכך רצה הקב"ה 'להדגים' להם [גם לישראל וגם למשה ואהרן] שאין זה 'חידוש' ש'מטה משה' מכריח את הסלע להוציא מים, אלא שעדיף 'לדבר' אל העם בהסברה, גם אם לבס קשה כ'סלע' וגם אם תוצאות ההשפעה ב'דיבור' הן 'טיפין טיפין', אבל בשיטה זו האידיאלים מתקבלים לאט אבל בטוח...

לו היה משה נענה לאתגר הזה, היה זה 'תיקון' לחלקו כ'מנהיג' בחטא המרגלים, אזי היתה מתבטלת גזירת המרגלים, אך כאשר לא ניצל ההזדמנות, אזי חטא 'הכאת הסלע' הוא באמת הגורם הסופי ש"לכן לא תביאו את הקהל"...

ומזה אנו רואים גודל ההכרח ש'רועי ישראל לא יעזבו צאן מרעיתם' אלא "תהא בצידן" ובעת הגאולה השלימה יולכנו נשיא דורנו לקראת משיח צדקנו קוממיות לארצנו.

¹⁸ ע"ד מאמרו"ל: "תנאי התנה הקב"ה עם מעשה בראשית ו'וכו' – כמבואר לעיל בפרשת בשלח בשיחת 'וישב הים לאיתנו'.